

הרב אהוד אחיטוב

הפרשת תרו"מ על ידי גבאי צדקה

ראשי פרקים:

הצגת הבעיה

- א. הפרשת תרו"מ ללא מינוי שליחות
 - ב. גבאי צדקה - יד עניים
 - ג. זכיית גבאי צדקה במעשר עני
 - ד. שינוי ייעוד של כספי צדקה
 - ה. הפרשת תרו"מ על ידי אפוטרופוס
 - ו. הפרשת תרו"מ על ידי גבאי צדקה
- סיכום

הצגת הבעיה

גבאי צדקה האוסף עודפי-ירקות מחקלאים ומחלקם לאנשים נצרכים, האם בסמכותו להפריש תרו"מ מהירקות לפני חלוקתם לנזקקים?

א. הפרשת תרו"מ ללא מינוי שליחות

במשנה (תרומות פ"א מ"א) נאמר:

"חמשה לא יתרומו ואם תרמו אין תרומתן תרומה... והתורם את שאינו שלו..."

ושני מקורות מובאים לדין זה: בגמ' (קידושין מא ע"ב) דרשה הגמ' מהפסוק שנאמר לגבי תרומת מעשר (במדבר יח כג): "כן תרימו גם אתם..." ודרשו חז"ל "אתם ולא התורם את שאינו שלו".

ובירושלמי (תרומות פ"א ה"א) דרשו זאת מדין תרומת המשכן:

"רבי שמואל בר נחמן שמע לכולהו מן הכא דבר אל בני ישראל ויקחו לי תרומה פרט לגוי, מאת כל איש פרט לקטן אשר ידבנו ליבו פרט לחרש ולשוטה, וזאת התרומה אשר תיקחו מאיתם פרט לתורם את שאינו שלו".

בהמשך דורשת הגמ' (קידושין שם לפי אחת הלשונות) את כל דיני שליחות בתורה מהאפשרות לתרום תרומה של חבירו על ידי מינוי שליחות כיון ש"שלוcho של אדם כמותו". זאת בהסתמך על הייתור באותו פסוק "כן תרימו גם אתם", ודרשה הגמ' "אתם - גם אתם" לרבות "שלוכם".

ודבר זה נפסק להלכה ברמב"ם (תרומות פ"ד ה"א):
 "עושה אדם שליח להפריש לו תרומות ומעשרות שנאמר: כן תרימו גם אתם,
 לרבות את השליח..."

מכאן משמע לכאורה שצריך מינוי שליחות בדוקא ולא די בנתינת רשות.
 אמנם בהלכה שאחריה (שם ה"ב) הביא הרמב"ם את דין התורם את שאינו שלו, וז"ל:
 "חמשה לא יתרומו וכו' והתורם את שאינו שלו שלא ברשות הבעלים..."

משמע, שנתינת רשות בלבד או הסכמה בדיעבד היא נחשבת כתרומה וכפי
 שמשמע מלשון הרמב"ם (שם ה"ג):

"התורם שלא ברשות או שירד לתוך שדה חבריו וליקט פירות שלא ברשות
 כדי שיקחם ותורם, אם בא בעל הבית ואמר לו כלך אצל היפות, אם היו שם
 יפות ממה שתרם תרומתו תרומה..."

משמע שמועילה בדיעבד תרומה לאחר הסכמה שבדיעבד. אף שלמעשה
 הראשונים נחלקו בדבר כאשר לדעת הר"ן (גיטין לב ע"ב בדפי הר"ף ד"ה מתני) והרשב"א
 (נדרים לו ע"א ד"ה הא) דין זה אמור שהוא מינה אותו שליח, אולם הרמב"ן (גיטין סו ע"ב
 ד"ה הא דתנן) חולק וסובר שדי בגילוי דעת בלבד. בעוד שמדברי הרמב"ם (תרומות שם)
 משמע שמועילה אף הסכמה בדיעבד.

למעשה לדעת חלק מן האחרונים ניתן להסתמך לכתחילה על כך שנוח לאדם
 שיפרישו עבורו תרו"מ אולם לחלק מן האחרונים אין להסתמך על כך לכתחילה.
 ומשום כך במפעלים, בתי אריזה, מאפיות וכדו', ההנחיה המקובלת כיום היא שבעל
 הבית ימנה בכתב את האחראי על ההפרשה כשלוחו לענין זה בהסתמך על דעת
 מרכבת המשנה (הל' גירושין פ"ו ה"ג) שמינוי שליחות בכתב מועיל גם לדבר שאינו יכול
 לעשותו עתה; (עי' בהרחבה במאמרו של הרב עזריאל אריאל התורה והארץ ח"ג עמ' 261-275).

השאלה העומדת לפנינו מה דינו של גבאי צדקה לענין זה האם לאותם דעות
 שצריך מינוי שליחות לתרומה, הוא הדין שגם הוא צריך להתמנות כשליח, ואם כן
 על ידי מי, על ידי נותני הצדקה או על ידי העניים.

נראה שיש לדון בדבר מתוך מעמדו המיוחד של גבאי הצדקה לגבי דינים
 אחרים.

ב. גבאי צדקה - יד עניים

בגמ' (ערכין ו ע"א) מבואר ההבדל בין מצב שבו אדם נדר כסף לצדקה לבין המצב
 שהוא העביר את הכסף לידי הגבאי אף שהכסף עוד לא הגיע בפועל לנזקקים.
 ומתבאר בגמ' (שם) שמותר לאדם שנדב צדקה להשתמש בכסף לצרכיו בתור הלואה
 ולהחזירה לאחר מכן, כל עוד לא הגיע לידי גבאי הצדקה, וז"ל:

"אמר רב נחמן אמר רבה בר אבהו האומר סלע זו לצדקה מותר לשנותה,
 סבור מינה לעצמו אין לאחר לא. איתמר אמר רב אמי אמר רבי יוחנן בין
 לעצמו בין לאחר. אמר רבי זעירא לא שנו אלא דאמר עלי אבל אמר הרי

זו בעינא בעי למיתבה מתקיף לה רבא אדרבה איפכא מסתברא אמר זו משתמשה כי היכי דליחייב באחריותה אבל אמר עלי לא, אלא לא שנא."

וכך מסקנת הדברים בסוף הסוגיה (שם):

"...אמר רב כהנא אמריתא לשמעטא קמיה דרב זביד מנהרדעא אמר אתון הכי מתניתו לה אנן הכי מתנינן לה אמר רב נחמן אמר רבה בר אבוה אמר רב האומר סלע זו לצדקה מותר לשנותה בין לעצמו בין לאחר בין אמר עלי בין אמר הרי זו".

כלומר, אין משמעות באיזו לשון הוא נקט בשעה שנדר את הצדקה - הוא יכול ללוות ולהחזיר לעניים.

מאיידך כאשר הכסף הגיע לידי גבאי הצדקה אסור לשנותו ובפשטות הטעם הוא שכל עוד שזה ברשותו אין זה שייך לעניים כלל רק שכיון שהוא נדר הוא מחוייב לפרוע אך מה לי כסף זה מה לי כסף אחר. אולם ברגע שזה הגיע לידי הגבאי הדין שאינו יכול להשתמש בזה.

יתירה מזו מצינו בגמ' בבבא קמא (לו ע"ב) חילוק בין מקרה שאדם התחייב לתת לצדקה בפני גבאי צדקה, לבין אם התחייב זאת שלא בפני הגבאי צדקה. וכך נאמר בגמ' (שם):

"ההוא גברא דתקע לחבריה... אמר ליה ההוא גברא הואיל ופלגא דזוזא הוא, לא בעינה, נתביה לעניים. הדר אמר ליה נתביה ניהלי איזיל ואבריה נפשאי. א"ל רב יוסף כבר זכו ביה עניים. ואף על גב דליכא עניים הכא. אנן יד עניים אנן".

כלומר, כיון שאותו אדם אמר שהוא נותן את אותו חצי זו לעניים הוא לא יכול היה להתחרט, הואיל וכבר זכו בזה העניים. וכתבו התוס' (שם ד"ה יד עניים, ערכין ו ע"א סוף ד"ה משבאת) שאע"ג שבכל מקרה התחייבות לצדקה בפה מחייבת את הנודר, מכל מקום יש משמעות לעובדה שאותו אדם התחייב לתת לצדקה את הכסף שיקבל מהמזיק, וזאת משתי סיבות:

1. התחייבות רגילה לצדקה שלא בנוכחות הגבאי אינה תופסת על כסף שעדיין לא הגיע לידו.
2. כסף שהתחייב לתיתו לצדקה ניתן ללוותו ולפרוע אח"כ לעניים, מה שאין כן כסף שזכה בו גבאי הצדקה נחשב כהגיע ליד העניים ולא ניתן ללוות ממנו אף שברצונו לפרוע אח"כ, כפי שנתבאר בגמ' (ערכין ו ע"א) שהובאה לעיל.

נמצינו למדים מהגמ' הנ"ל שבשעה שהגיעו כספי הצדקה לידי הגבאי נחשב הדבר כהגיע לידי העניים. דין זה ניתן להוכיח מזכירת גבאי בפירות מעשר-עני - עבור העניים.

ג. זכיית גבאי צדקה במעשר עני

במשנה (מע"ש פ"ה מ"ט) נאמר:

"מי שהיו פירותיו רחוקים ממנו צריך לקרוא להם שם. מעשה בר"ג וקניס שהיו באים בספינה אמר רבן גמליאל עשור שאני עתיד למוד נתון ליהושע ומקומו מושכר לו. עשור אחר שאני עתיד למוד נתון לעקיבא בן יוסף שיזכה בו לעניים ומקומו מושכר לו..."

פירש הרמב"ם (פיהמ"ש שם) שעשה כן משום שהגיע זמן ביעור מעשרות והיה חייב לקיים בהם את מצות נתינה. וז"ל:

"ורבן גמליאל עשה זה מפני שהגיע שעת הביעור והיה חייב כמו שביארנו להגיע ליד בעליו כל חק וחק מן המעשרות והתרומה מאחר שנגמר פירותיו..."

כלומר ר"ע עשה כן כיון שהגיע מועד הביעור וחייבים לתת את המתנות לבעליהם כמבואר במשנה (מעשר-שני פ"ה מ"ו):

"ערב יו"ט הראשון של פסח היה הביעור: כיצד? נותנין תרומה ותרומת מעשר לבעלים, ומעשר ראשון לבעליו ומעשר עני לבעליו..."

וכן כתב גם הר"ש (שם ד"ה רחוקים), וכן כתב רש"י (ב"מ יא ע"א ד"ה נתון לעקיבא) ונימק את הטעם שר"ג זיכה את ר"ע בפירות מעשר עני, וז"ל:

"גבאי היה ואותה שנה שנת מעשר עני היתה..."

השאלה היא מדוע זיכו דוקא לר"ע ולא זיכו לאחד מן החכמים האחרים שיזכה בפירות עבור העניים עפ"י הכלל ש"זכין לאדם שלא בפניו"?

אכן מדברי הגמ' (קידושין כז ע"א) הדנה באותו מעשה ניתן ללמוד על הצורך לזכות את המעשר-עני עבור העניים דוקא על ידי גבאי צדקה.

הגמ' (שם) דנה באפשרות מסויימת של "קנין אגב" להקנות מטלטלים לאחד אגב שהוא מקנה שדה לאדם אחר, וז"ל:

"...איבעיא להו שדה לאחד ומטלטלים לאחר מהו? ת"ש עישור שאני עתיד למוד נתון לעקיבא בן יוסף כדי שיזכה בו לעניים ומקומו מושכר לו. מאי מושכר, מושכר למעשר, ואיבעית אימא: שאני ר' עקיבא דיד עניים הוה."

ופירש רש"י (שם ד"ה דיד עניים הוא) וז"ל:

"הואיל וגבאי של עניים היה הרי הוא כידו משא"כ באחר."

מדברי רש"י נראה לומר שהגמ' בהו"א הבינה שר"ג זיכה לעניים על ידי ר"ע בקנין "אגב" שהשכיר לר"ע את המקום ואגב זה זיכה את הפירות לעניים, וניתן להוכיח שאופן זה של קנין "אגב" מועיל. אלא שהגמ' דוחה שאין להוכיח מהמקרה הנ"ל, כיון שכאשר מזכים לר"ע שהוא "יד-עניים" די להקנות לו את הפירות בלא שיזכה בהם לעניים, מה שאין כן אם מזכים לעניים על ידי אדם רגיל יתכן שבאמת צריך שגם הקרקע תהיה של העניים, ואין להוכיח שקרקע לאחד ומטלטלים לאחר קנה.

באופן זה גם ביאר הר"ן (שם י ע"ב בדפי הר"ף ד"ה גרסי' בגמ' איבעיא להו) וז"ל:
 "ודחינן שאני רבי עקיבא דיד עניים הוא, כלומר דהואיל וגבאי צדקה הוה
 הרי הוא כידן מה שאין כן באחר".

כלומר, אע"פ שכל אחד יכול לזכות עבור השני מדין "זכין לאדם שלא בפניו",
 מכל מקום הוא זוכה עבורו. אך במקרה של גבאי צדקה משמע שאינו צריך לזכות
 עבור העניים, אלא שבעלותו היא בעלות העניים.

מוכח שהגדרה של "יד עניים" אינה זכייה סתמית שאחד זוכה עבורם, אלא
 שיש לו כאן צד בעלות. משום כך כאשר הגבאי זוכה בפירות עבור העניים אינו רק
 כאדם המגביה חפץ עבור אדם שלישי, אלא שהוא בעצמו זוכה בפירות ויש לו
 בעלות המוגבלת לצרכי החלוקה.

נמצינו למדים שודאי שברגע שהפירות המיועדים לצדקה ניתנו לגבאי זכו בכך
 כלל העניים, ובודאי שהחקלאים אינם צד בענין ומשום כך מינוי שליחות על ידם
 לא מעלה ולא מוריד ביכולת ההפרשה של הגבאי.

השאלה היא האם ליכולת הזכייה של הגבאי כ"יד עניים" יש משמעות של
 בעלות גם לפעול בכספי הצדקה מעבר לחלוקתם לעניים. והדברים מתבארים
 בסוגיה הדנה בשינוי כספי צדקה לייעוד אחר.

ד. שינוי ייעוד של כספי צדקה

הגמ' (ערכין ו ע"א) דנה בשימוש בכספי צדקה שהגיעו לידי הגבאי אך הוא עוד
 לא חילק אותם בפועל לעניים, וז"ל:

"ת"ר סלע זו לצדקה עד שלא באתה ליד גבאי מותר לשנותה, משבאתה
 ליד גבאי אסור לשנותה. איני והארבי ינאי יזיף ופרע? שאני רבי ינאי דניחא
 להו לעניים דכמה דמשהי מעשה ומייתי להו".

וביאר רש"י (שם ע"ב ד"ה דכמה) שרבי ינאי שהיה גבאי צדקה היה לווה את הכסף
 על מנת להתרים את הציבור בטענה שאין מעות לחלוקה לעניים.

התוס' (ערכין ו ע"ב ד"ה עד שלא באת) דנו מהי המשמעות של היכולת לשנות קודם
 שהגיע הכסף ליד הגבאי, וז"ל התוס' (שם):

"רבינו ברוך פירש מותר לשנותה ממש למצוה אחרת. ואם נדר אדם סלע
 לצדקה לעניים יכול לעשות ממנו מצוה אחרת כל כמה דלא אתאי ליד
 גבאי, אבל ליטנא לשנותה לא משמע כך. כן מצאתי כתוב בתוספות הר"ר
 משה מאירא מכתובת אחיו ופירש לא משמע לשנותה למצוה אחרת דלעיל
 קאמר מותר לשנותה בין הוא בין אחר היינו ללוותה...".

מדבריהם נראה שקודם שהגיע לידי הגבאי יש מחלוקת האם ניתן להעבירה
 למצוה אחרת או רק ללוותה ולהחזירה לעניים, אבל לאחר שהגיע ליד הגבאי לכו"ע
 אסור לשנותה הן למצוה אחרת והן שלא להלוותה לאדם אחר.

כך נראה גם מדברי ר"ת במס' בבא בתרא (ח ע"ב תוס' ד"ה ולשנותה) שכתב שגם לאחר שהגיע לידי הגבאי יכולים בני העיר לשנותה. משמע לכאורה מדבריו שהגבאי עצמו אין בסמכותו כלל לשנות את ייעוד כספי הצדקה.

אולם מדברי הרא"ש (שם סי' כט ד"ה ת"ר) נראה שלמד מדברי ר"ת שאף הגבאי עצמו יכול לשנות כספי צדקה לדבר מצוה, והביא ראייה מהמשך הסוגיה בערכין (ו ע"ב) שממנה משמע שגם החזן (גבאי) של ביהכנ"ס יכול לשנות דבר שנדבו לביהכנ"ס לצורך אחר של מצוה. וז"ל הרא"ש (שם):

"...פירש"ר תוכו' ויש להביא ראייה לדבריו מהא דגרסינן (ערכין ע"ב) ישראל שהתנדב מנורה או נר לבית הכנסת אסור לשנותה. סבר רב חייא בר רבין למימר ל"ש לדבר הרשות ול"ש לדבר מצוה. א"ר אמי הכי אמר ר' יוחנן לא שנו אלא לדבר הרשות אבל לדבר מצוה מותר לשנותה... והא דאמרי' בערכין האומר סלע זו לצדקה עד שלא באת ליד גבאי מותר לשנותה משבאת ליד גבאי אסור לשנותה ה"מ גבאי אבל צבור יכולין לשנות. וגבאי נמי דוקא לדבר הרשות אבל לדבר מצוה מותר לשנותה. כדאמר בערכין שנזדק טיינא אנדיב שרגא ושנייה חזנא ואיקפד רחבה משום דעכו"ם מיפעא פעי משמע דבישראל כי האי גוונא שרי. אלמא אף על גב דבא ליד גבאי מותר לשנותה לדבר מצוה... דהכא חזנא הוא דשנייה דהיינו גבאי ולא ציבור".

דברי הרא"ש אינם משתמעים לשתי פנים ונראה שכך הוא למד גם בדעת ר"ת. וכך גם הובא בשו"ת מהרי"ק (שורש ה).

וכך נפסק בטור (י"ד סי' רנט), וכך נקט הש"ך (שם סי' א) שגם לגבאי-צדקה מותר לשנות מצדקה לצדקה. ורק כאשר גבו צדקה עבור אדם מסויים לא ניתן לשנותה לייעוד אחר.

לכאורה מוכח שאם יש לגבאי סמכות רחבה לשנות ייעוד של כספי צדקה, כ"ש שיש לו בעלות לתקן אותם לאכילה. אך עדיין יש לחלק ולומר עם כל האפשרות שלו לשנות מצדקה לצדקה יתכן שזה רק חלק מהאפשרות הרחבה שנתנו לו חכמים, אך אין זאת אומרת שיש לו כאן בעלות לענין זה וממילא אין להקיש מכך ליכולת להפריש תרו"מ. משום כך לפי האמור יתכן שלאותם דעות בפוסקים שהובאו לעיל שלא ניתן להפריש תרו"מ שלא על ידי הבעלים או על ידי מי שנתמנה כשלוחם להפריש, הוא הדין כאן. או שההפרשה תיעשה על ידי החקלאים או שכל חקלאי ימנה את הגבאי כשליח להפריש בעוד שהפירות בבעלותם, לפני שהוא זוכה בפירות עבור הנזקקים.

ונלענ"ד שניתן להביא ראייה מפורשת שהגדרת הגבאי כ"יד עניים" נותנת באפשרותו סמכות להפריש תרו"מ, מדברי הרשב"א (ב"מ שם ד"ה ושדה לאחד) שביאר כמו הראשונים שהבאנו לעיל שיכולתו של ר"ע לזכות עבור העניים היא משום

שהוא "יד עניים". אלא שהרשב"א הוסיף והשווה אותו לסמכות של האפוטרופוס ברכוש היתומים, וז"ל הרשב"א (שם):

"ושדה לאחד ומטלטלים לאחר לא קני ושאני ר"ע דיד עניים הוא כלומר גזבר הקדש הוה וידו כידם, ומינה דיד אפוטרופוס כיד יתומים..."

הרשב"א הישווה את דין אפוטרופוס לדין גבאי עניים, ולדעתו כמו שהגדרת "יד עניים" קיימת ביכולת הקנין המיוחדת של גבאי צדקה עבור היתומים, כן קיימת הגדרה מקבילה ביחס לאפוטרופוס הנקראת "יד יתומים" המאפשרת לו לזכות עבורם בדיוק כמו שגבאי צדקה זוכה עבור העניים. הוספה זו שמוסיף הרשב"א היא המשך לשיטתו בה הוא מבאר את יכולת הפרשת תרו"מ על ידי האפוטרופוס עבור היתומים, כפי שיתבאר.

ה. הפרשת תרו"מ על ידי אפוטרופוס

הגמ' (קידושין מא ע"ב) מיעטה את יכולת הפרשת תרו"מ על ידי אפוטרופוס על פי דרשת הפסוק: "כן תרימו גם אתם" "אתם - ולא אפוטרופסין..." כלומר, כיון שהאפוטרופסין אינם הבעלים הרי שאינם יכולים להפריש תרו"מ מנכסי היתומים. על כך הקשה הירושלמי (תרומות פ"א ה"א) שלכאורה דרשה זו סותרת את דין המשנה (גיטין פ"ה) שבה נאמר שהאפוטרופוס חייב לעשר את נכסי היתומים, וז"ל הירושלמי (שם):

"אתם ולא אפוטרופסין, והתנינן יתומים שסמכו אצל בעל הבית או שמינה להם אביהן אפוטרופין חייבין לעשר פירותיהן..."

ומתוך הירושלמי: "...חברייא אמרין כאן באפוטרופוס לעולם כאן באפוטרופוס לשעה. רבי יוסי בעי אם באפוטרופוס לעולם בהדא תנינן מוכר מטלטלין וזנן, אבל לא קרקעות, אלא כאן ביתום גדול כאן ביתום קטן..."

ופירש הפני משה (שם ד"ה אלא) שמסקנת הירושלמי שהיכולת של האפוטרופוס לעשר פירות של יתומים מוגבלת רק ליתומים קטנים כיון שאין להם דעת אך אם באמת היתה להם דעת, לא היתה ביד האפוטרופוס יכולת להפריש עבורם תרו"מ.

חילוק אחר ליישוב הסתירה מובא בגמ' גיטין (נב ע"א) שם נשנתה משנה זו וז"ל הגמ' (שם):

"ורמינהו אתם ולא שותפין אתם ולא אפוטרופין אתם ולא התורם את שאינו שלו, אמר רב חסדא לא קשיא, כאן להאכיל כאן להניח..."

ופירש רש"י (שם ד"ה להאכיל) שבסמכות האפוטרופוס להפריש תרו"מ עבורם, רק מדברים המיועדים לאכילתם המיידית. אבל אינו רשאי להפריש מנכסיהם כאשר אין הם צריכים לאכול מהם באותו זמן.

אף שלשון הדרשה "אתם ולא אפוטרופין", יכולה להתפרש גם כדעבד. אין בדברי רש"י התייחסות מפורשת לדין ההפרשה בדעבד על ידי האפוטרופוס. אולם התוס' רי"ד והריטב"א (שם) ביארו שכיון שהוא אינו בעלים של הפירות אינו יכול

להפריש תרו"מ, אלא שכאשר הוא צריך להאכילם הפקיעו חכמים את היתומים מנכסיהם על פי הכלל "הפקר בי"ד הפקר" ומכח זה איפשרו לאפוטרופוס להפריש תרו"מ עבורם. אולם כאשר מדובר בפירות שאינם לצורך האכלת היתומים, לא הפקירו חכמים את נכסיהם, ולכן ההפרשה לא תופסת אפילו בדיעבד וביחס לכך נאמרה הדרשה: "אתם ולא אפוטרופסים".

וכך כתב גם הרשב"א בפירוש ראשון וז"ל (שם נב ע"א ד"ה מתני' יתומין):
 "ואוקימנא להבגמ' להאכיל אבל לא להניח, ומשום הפקר ב"ד שהפקירו את הפירות לגבי האפוטרופוס לתקנת היתומין ומשום חייהן, אבל להניח אין בו משום תקנת היתומין, ולפיכך לא הפקירום לכך..."

לפי זה הדרשה של הסיפרי שהובאה בירושלמי (תרומות פ"א ה"א): "אתם ולא אפוטרופין" היא דרשה גמורה והיא מדין תורה.

אפשרות נוספת הביא הרשב"א שדין האפוטרופוס בנכסי היתומים כדין הבעלים לענין יכולת ההפרשה, אלא שחכמים תיקנו שלכתחילה לא יפריש על מנת להניח בכדי שלא ייגרם להם הפסד. ונראים הדברים שהוא נוטה דוקא לאפשרות זו, וז"ל הרשב"א (שם):

"...אי נמי, איכא למימר דמדינא תורמין בין להאכיל בין להניח דיד אפוטרופוס כיד היתומין, אלא כדי שלא ייראה כמזלזל בנכסי היתומין שמא לא ידקדקו יפה בדבר, אסרו להן לתרום כדי להניח כיון שאין צורך להן בדבר זה. אבל להאכיל העמידוה אדיניה, וכדרך שאמרו באין מוציאין עבדין לחירות כדי שלא יראה כמזלזל בנכסי יתומין. וכמו שכתבנו בפרק השולח משמו של רבינו תם ז"ל".

לפי הפירוש השני של הרשב"א הרי שהאפוטרופוס נחשב כיד של היתומים. רק שחכמים לא היו מעוניינים שהוא יעשה ככל העולה על רוחו בנכסי היתומים, והורו לו שלא יפריש פירות של יתומים שאינם מיועדים לשימוש. לפי ההסבר השני של הרשב"א בכל מקרה שהוא יפריש תרו"מ יחולו המעשרות בדיעבד. ועי' למהדיר של חידושי הרשב"א (גיטין שם הוצאת מוסד הרב קוק) שהזכיר בהקשר זה את דעת הרשב"א (נדרים לו ע"ב ד"ה הא) הסובר שלא ניתן להפריש תרו"מ עבור אדם אחר שלא בשליחותו אלא אם כן אינו מחסיר מבעל הפירות כלום זאת על ידי שהפירות המיועדים לכהן וללוי הם של האדם שמפריש בפועל את התרו"מ וזה מועיל מדין "זכין לאדם שלא בפניו". בכל זאת בנוגע לאפוטרופוס סובר הרשב"א שניתן לתקן את פירות היתומים כאשר גם התרומות והמעשרות הם מפירותיהם, ופשוט שהדבר מועיל רק משום שלדעתו האפוטרופוס הנחשב "יד יתומים" כמוהו כבעלים של הפירות.

הרמב"ם (תרומות פ"ד ה"י) פסק את אפשרות ההפרשה של האפוטרופוס בסתמא אך לא הביא את אחד מהחילוקים הנ"ל וז"ל:
 "...והאפוטרופין תורמין נכסי יתומים".

מאיך בהל' נחלות (פי"א ה"ט) הביא הרמב"ם את החילוק בין להאכיל ובין להניח. וכתב על כך המהר"י קורקוס (שם ד"ה ודין אפוטרופוס), שלדעת הרמב"ם האפוטרופוס הוא בעצם כעין יד יתומים ומשום כך בסמכותו להפריש תרו"מ בכל מקרה מדאורייתא ולכן כתב בסתמא בדיני תרומה: "והאפוטרופין תורמין נכסי יתומים".

אלא שמדרבנן יש תקנה שלא יעשר את נכסיהם כאשר אינם מיועדים לאכילה. משום כך כאשר עסק בתקנת המיוחדות שתיקנו לטובת היתומים הזכיר חילוק זה. אולם בדיעבד זה תמיד תופס.

לעומתו הכס"מ (שם ה"י) הבין שהרמב"ם אכן מחלק בין להאכיל ובין להניח אך לא כפי שכתב המהר"י קורקוס אלא שהרמב"ם סמך על החילוק שכתב בהל' נחלות. לפי דבריו משמע שהדרשה ש"אתם ולא אפוטרופסין" היא מדינא ומשום כך החילוק בין להאכיל ובין להניח הוא חילוק מדין תורה.

אמנם הש"ך בנקודות הכסף (יו"ד סי' שה ד"ה ט"ז ס"ק יא) כאשר דן ביכולת ב"ד לפדות יתום קטן הזכיר את הדיון לגבי מעמדו של האפוטרופוס, ולמד בדעת הרמב"ם כדברי המהר"י קורקוס (הל' תרומות פ"ד ה"י) שהזכרנו לעיל, שלא כסברת הכס"מ.

השו"ע (יו"ד סי' שלא סעי' לה) הביא להלכה את לשון הרמב"ם וז"ל:
 "אפוטרופסין תורמין נכסי יתומים", וביאר הט"ז (שם ס"ק כב) שהכוונה להפריש על מנת להאכיל ולא שמותר לו להפריש בכל מצב. וז"ל:

"נכסי יתומים, בפרק הניזקין אמרינן בזה דוקא להאכילם אבל לא להניח וכן כתוב בסמ"ג (סי' קלז) וכן כתב בכס"מ שהרמב"ם לא הוצרך להביא לפי שסמך על מה שכתב בהל' נחלות".

ויש לציין שכאן גם הש"ך (שם ס"ק סח) הביא את חילוקו של הכס"מ והט"ז, וז"ל:

"...ודוקא להאכיל אבל לא להניח שלא נעשו אפוטרופוסים לעשות שליחות היתומים אלא לפרנסה, הכי אמרינן בגיטין דף נב וכ"כ העט"ז".

וכן נקט גם הגר"א בביאורו לשו"ע (שם ס"ק פז).

דבר נוסף שנתון במחלוקת הוא עד כמה מוגבל האפוטרופוס לעשר פירות שאינם מיועדים לאכילה על ידי היתומים. לדעת הרמב"ם (פי"א ה"ט) אף אם הוא מוכר פירות של היתומים לאחרים אינו יכול להפריש מהם תרו"מ כיון שאין הם נאכלים על ידי היתומים, ואף שבדרך כלל אסרו חכמים למכור פירות טבל במקרה זה התיירו. וכך לשון הרמב"ם (שם):

"...אבל לא יעשו ולא יתרומו כדי שיניחו הפירות מתוקנין אלא ימכרו אותן טבל והרוצה לתקן יתקן".

אולם הראב"ד (בהשגות שם) חולק וסובר שאין למכור טבל גם במקרה זה וז"ל: "א"א אין הדעת נוחה מזה שיהא האפורופוס חבר מוכר טבל להכשיל בני אדם בנכסי היתומים. אבל יניח המותר על מזונותיהם לשנה עד שיראה מקום ריוח במכירתם. ואחר ימכור והטעם, שאינו שליח אלא לצורך שעה".

נראה פשוט שלכל הפחות גבאי צדקה יכול להפריש תרו"מ מהפירות שזכה עבור העניים לכו"ע משום שדינו כמפריש על מנת להאכיל, מצב שמועיל לכו"ע באפורופוס המפריש לצורך היתומים. אולם נראה שסמכותו של גבאי צדקה לענין זה רחבה יותר מהאפורופוס, כפי שיתבאר.

ו. הפרשת תרו"מ על ידי גבאי צדקה

המפרשים שהבאנו לעיל הסוברים שאפורופוס שהפריש להניח אין ההפרשה חלה בדיעבד, ס"ל כך משום שבאופן עקרוני אין לו שום בעלות בנכסי היתומים, על פי המיעוט: "אתם ולא אפורופוסין", ואינו נחשב כ"יד יתומים", אלא רק כממונה על נכסיהם, ולכן יש צורך בכלל "הפקר בי"ד הפקר" לאפשר לאפורופוס לעשר את פירות היתומים על מנת להאכילם.

אולם לגבי גבאי צדקה מקובלת על כלם הגדרת הגמ' (ערכין ו ע"א, ב"מ יא ע"ב) שהוא נחשב "יד עניים". אף שגם הגדרה זו מוגבלת, ותחום סמכותו של הגבאי לשנות מצדקה לצדקה נתון במחלוקת כפי שהבאנו לעיל. אך פשוט שכל פעולה שאין בה שינוי-ייעוד במטרה שלשמה נתנם הכסף או הפירות אלא היא פעולה לתועלת העניים פשיטא שביכולתו לעשות כן לכו"ע. ויש להוכיח זאת מדברי הגמ' על רבי ינאי שהיה גבאי צדקה ולקח את הכסף בהלוואה לעצמו והתבאר בגמ' (שם) שהתירו לרבי ינאי לעשות כן כיוון שזו לטובת העניים שכן יכול היה על ידי כך לאסוף כסף נוסף לעניים בטענה ש"הקופה ריקה". משום כך נראה לענ"ד שלכו"ע ביכולתו של גבאי צדקה להפריש תרו"מ מפירות שניתנו לו לחלקם לנזקקים. כיון שכך זכותו להפריש כפי ראות עיניו מן היפה וכדו', וכיון שהדבר בסמכותו מדין בעלות נלנע"ד שזו גם חובתו שלא להוציא מתחת ידו דבר שאינו מתוקן.

מאיך אם לא נגדיר את הבעלות שלו כבעלות גמורה כמו הפירוש השני ברשב"א לגבי אפורופוס, לא ניתן להשוות את גבאי הצדקה המחלק פירות לנזקקים לדינו של אפורופוס שהתירו לו להפריש על מנת להאכיל כיון ששם המדובר ביתומים קטנים שאינם יכולים להפריש תרו"מ מה שאין כן בגבאי צדקה אי אפשר לומר שהאנשים המקבלים את הפירות לא יכולים להפריש בעצמם.

סיכום

לכתחילה במקרים רגילים רצוי שהפרשת תרו"מ תיעשה על ידי הבעלים של הפירות או בשליחותם. בדרך זו יש תועלת כיון שבהפרשה המסתמכת על מינוי

שליחות המיפה את כוחו של המפריש להפריש כפי ראות עיניו אין חששות שההפרשה לא תתפוש לאחר מכן, אם הפרישו יותר ממה שרצו הבעלים.

אולם בגבאי צדקה נראה שניתן להסתמך על כך שהוא "יד עניים" ובשל כך הרי הוא כבעלים עצמם וביכולתו להפריש תרו"מ מהפירות המיועדים לצדקה.

כיון שכך גם אם ימנו אותו החקלאים כשלוחם להפריש תרו"מ הרי ברגע שהוא זוכה בפירות, שליחות זו אינה מעלה ואינה מורידה כיון שברגע שהגיעו הפירות לידו הם ממון עניים.

משום כך נראה שהוא גם מחוייב לעשות כן כיון שאם הדבר בסמכותו, הרי שאסור לו לתת לאנשים שאליהם מיועדים הפירות דבר שאינו מתוקן, כפי שאסור למכור או לתת פירות טבל השייכים לו.